

ویژه نامه

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی یزد

Yazd Chamber of Commerce,
Industries, Mines and Agriculture

فعال شدن مکانیسم ماشه:

تحلیل چالش‌های احتمالی و راهکارها

مرکز پژوهش‌های اقتصادی اتاق بازرگانی یزد

پاییز ۱۴۰۴

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی یزد
مرکز پژوهش‌های اقتصادی

عنوان گزارش:

فعال شدن مکانیسم ماشه:

تحلیل چالش‌های احتمالی و راهکارها

سفارش و نظارت:

مرکز پژوهش‌های اقتصادی اتاق بازرگانی یزد

پژوهشگر:

امیرحسین عسکری

علاقه‌مندان می‌توانند از طریق پست الکترونیک زیر نظرات خود را به
مرکز پژوهش‌های اقتصادی اتاق بازرگانی یزد منعکس نمایند.

res.center@yazdccima.com

آدرس: یزد، بلوار ۱۷ شهریور، روبروی ۵۲ متری امام شهر

کدپستی: ۸۹۱۶۹۵۹۱۱

وبسایت: **www.yazdccima.com**

تلفن: ۰۳۵۳۷۲۴۵۴۹۱

مهرماه ۱۴۰۴

فهرست

فصل اول: تاریخچه مکانیسم ماشه-----۷

فصل دوم: تحلیل چالش‌های احتمالی-----۱۱

فصل سوم: راهکارهای پیشنهادی برای مقابله با پیامدهای احتمالی-----۲۱

منابع-----۲۵

پیشگفتار

در شرایط پرنوسان اقتصاد جهانی و پیچیدگی‌های محیط بین‌الملل، آمادگی برای آینده یک مزیت رقابتی نیست، بلکه یک ضرورت انکارناپذیر است. گزارش حاضر، با درک این واقعیت، به تحلیل ابعاد و آثار احتمالی فعال شدن «مکانیسم ماشه» و بازگشت تحریم‌ها می‌پردازد.

هدف از این تحلیل، به هیچ عنوان ترسیم یک چشم‌انداز ناگزیر نیست؛ بلکه برعکس، هدف ارائه یک «جعبه ابزار تحلیلی» برای مدیران، فعالان اقتصادی و سیاست‌گذاران است. ما بر این باوریم که شناخت دقیق چالش‌ها، اولین گام برای غلبه بر آنهاست.

این گزارش می‌کوشد با نگاهی واقع‌بینانه و آینده‌نگر، ضمن شناسایی ریسک‌ها، مجموعه‌ای از راهکارهای عملی و راهبردی را برای افزایش تاب‌آوری بنگاه‌های اقتصادی و حفظ پویایی اقتصاد ملی ارائه دهد. امید است که محتوای آن، چراغ راهی برای تصمیم‌گیری هوشمندانه و برنامه‌ریزی مؤثر برای آبادانی و عزتمندی ایران عزیزمان باشد.

خلاصه اجرایی: ارزیابی پیامدهای فعال‌سازی مکانیسم ماشه برای ایران

ویژه‌نامه حاضر، پیامدهای جامع و چندبعدی فعال‌سازی «مکانیسم ماشه» ذیل قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت علیه ایران را تحلیل می‌کند. فعال‌سازی این مکانیسم به معنای بازگشت خودکار تمامی تحریم‌های بین‌المللی پیش از توافق برجام است و ایران را بار دیگر ذیل فصل هفتم منشور ملل متحد قرار می‌دهد. این اقدام، کشور را به عنوان «تهدیدی برای صلح و امنیت بین‌المللی» معرفی کرده و مجموعه‌ای از چالش‌های اقتصادی، سیاسی، نظامی و امنیتی را در پی خواهد داشت. از آنجا که بخش قابل توجهی از این چالش‌ها «اعم از اجتماعی، اقتصادی و نظامی» در متن پیش‌بینی و تحلیل شده‌اند، این گزارش می‌تواند برای فعالان اقتصادی، به‌ویژه در استان یزد که از موقعیت صنعتی، معدنی و تجاری برخوردار است، ارزش کاربردی و اطلاعاتی داشته باشد.

در فصل اول این ویژه‌نامه تاریخچه مکانیسم ماشه آورده شده است و در فصل بعدی پیامدهای حاصل فعال‌سازی مکانیسم را ارائه می‌نماید، امید که با شناخت پیامدها، فعالان اقتصادی آن را یک ابزار برای برنامه‌ریزی ارزیابی نمایند. از مهم‌ترین پیامدهایی که پس از فعال‌سازی مکانیسم ماشه پیش‌بینی می‌شود عبارت است از: بازگشت تحریم‌های سازمان ملل، کاهش درآمد‌های نفتی، بحران ارزی و تورم و کاهش سرمایه‌گذاری خارجی به عنوان پیامدهای اقتصادی، و انزوای دیپلماتیک به عنوان پیامدهای سیاسی، و افزایش تنش‌های نظامی، توسعه برنامه هسته‌ای و تأثیر بر بازارهای جهانی نفت به عنوان مهم‌ترین پیامدهای نظامی و منطقه‌ای نام برد.

بدین ترتیب فعال‌سازی مکانیسم ماشه یک شوک به اقتصاد و امنیت ایران وارد خواهد کرد. این اقدام نه تنها دستاوردهای اقتصادی پس از برجام را از بین می‌برد، بلکه با تشدید انزوای سیاسی و افزایش تهدیدات نظامی، کشور را در یکی از پیچیده‌ترین شرایط خود در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی قرار خواهد داد. این گزارش تأکید می‌کند که چنین وضعیتی، تاب‌آوری اقتصادی و دیپلماتیک ایران را به آزمونی جدی خواهد گذاشت.

فصل اول

تاریخچه مکانیسم ماشه

برنامه هسته‌ای ایران طی دهه‌های اخیر، یکی از موضوعات اصلی اختلاف میان این کشور و کشورهای غربی بوده است. کشورهای غربی این برنامه را فعالیتی مشکوک با هدف احتمالی دستیابی به تسلیحات هسته‌ای تلقی می‌کنند. در مقابل، مقامات ایرانی این ادعاها را همواره رد کرده و تأکید داشته‌اند که تهران با پذیرش پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای، به ماهیت صلح‌آمیز فعالیت‌های خود متعهد است. علی‌رغم همکاری‌های مکرر ایران با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در سطوح مختلف، این مسئله همچنان یکی از مهم‌ترین موارد اختلاف میان تهران و غرب باقی مانده است.

در همین چارچوب، مقامات ایرانی و غربی به طور پیوسته تلاش کرده‌اند تا این اختلاف را از طریق راهکارهای دیپلماتیک حل و فصل نمایند. این تلاش‌ها منجر به توافق هسته‌ای میان ایران و گروه متشکل از فدراسیون روسیه، چین، بریتانیا، ایالات متحده، فرانسه و آلمان گردید. این توافق که با عنوان «برنامه جامع اقدام مشترک» (برجام) شناخته می‌شود، شش روز پس از انعقاد، با صدور قطعنامه ۲۲۳۱ در شورای امنیت سازمان ملل متحد به تصویب رسید. قطعنامه مذکور از نظر ساختاری دارای چهار بخش است.

بخش نخست آن به پیش‌زمینه توافق ۱۶ جولای ۲۰۱۵ در وین (برجام) اختصاص دارد. این بخش شامل مروری بر قطعنامه‌های پیشین در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای ایران، گزارشی از مذاکرات میان ایران و پنج عضو دائم شورای امنیت به همراه آلمان، و اعلام استقبال از توافق ۱۴ جولای ۲۰۱۵ است. همچنین در این بخش بر تعهد شورای امنیت به پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای تأکید و این قطعنامه به عنوان اقدامی در جهت تقویت صلح و امنیت بین‌المللی معرفی شده است.

بخش دوم این قطعنامه که ماهیت اجرایی و عملیاتی دارد، به شش موضوع اصلی می‌پردازد:

۱. تأیید رسمی توافق‌نامه ۱۴ جولای ۲۰۱۵ (برجام).
۲. لغو قطعنامه‌های تحریمی پیشین، شامل قطعنامه‌های ۱۶۹۶، ۱۷۳۷، ۱۷۴۷، ۱۸۰۳، ۱۸۳۵ و ۱۹۲۹ و همچنین تعیین سازوکار بازگشت‌پذیری تحریم‌ها.
۳. اعمال محدودیت در حوزه‌های موشکی و تسلیحاتی.
۴. ایجاد یک کانال تدارکاتی تحت نظارت شورای امنیت سازمان ملل متحد. وظیفه این کانال، بررسی و تأیید گزارش‌های مرتبط با برنامه هسته‌ای ایران است که با هماهنگی کمیسیون مشترک برجام فعالیت می‌کند.
۵. تأکید بر نقش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و درخواست از آن برای انجام وظایف ضروری جهت راستی‌آزمایی و نظارت بر تعهدات هسته‌ای ایران.
۶. فراخواندن ایران به همکاری کامل با آژانس.

در بخش سوم قطعنامه ۲۲۳۱، دو پیوست ارائه شده است:

◀ **پیوست الف:** این پیوست متن کامل برجام را شامل می‌شود که در آن مواردی از قبیل دیپاچه، اصول کلی، تعهدات هسته‌ای، لغو تحریم‌ها، سازوکار حل‌وفصل اختلافات و برنامه اجرایی تشریح شده است.

◀ **پیوست ب:** این پیوست به محدودیت‌ها و دستورالعمل‌های مربوط به انتقال سلاح، فعالیت‌های موشکی و رویه‌های تدارکاتی هسته‌ای می‌پردازد که تا زمان مشخصی معتبر باقی می‌مانند.

بخش چهارم و پایانی قطعنامه، جدول زمانی اجرای آن را مشخص می‌کند که شامل مراحل «روز پذیرش»، «روز اجرا»، «روز گذار» و «روز پایان» است. در واقع، قطعنامه ۲۲۳۱ به عنوان سند تصویب‌کننده توافق وین در شورای امنیت شناخته می‌شود.

توافق‌نامه ۱۴ جولای ۲۰۱۵ وین، موسوم به برجام، در مواد ۳۶ و ۳۷ خود سازوکار مشخصی را برای حل و فصل اختلافات تعریف کرده است.

بر اساس این سازوکار، چنانچه ایران معتقد باشد که هر یک از اعضای گروه E3/EU+3 (سه کشور اروپایی، اتحادیه اروپا و سه کشور دیگر) به تعهدات خود عمل نکرده‌اند، می‌تواند موضوع را به «کمیسیون مشترک» ارجاع دهد. همین حق برای اعضای گروه E3/EU+3 نیز در صورت عدم پایبندی ایران به تعهداتش محفوظ است. کمیسیون مشترک موظف است ظرف مدت ۱۵ روز موضوع را حل و فصل نماید، مگر آنکه این مهلت با اجماع طرفین تمدید شود.

پس از بررسی موضوع در کمیسیون، در صورتی که یکی از طرفین همچنان معتقد به عدم حل مسئله پایبندی باشد، می‌تواند موضوع را به وزرای امور خارجه ارجاع دهد. وزرا نیز فرصتی ۱۵ روزه برای حل اختلاف خواهند داشت که این مدت نیز با اجماع قابل تمدید است.

به موازات این مرحله یا به عنوان جایگزین آن، هر یک از طرفین اختلاف می‌تواند درخواست کند که موضوع توسط یک «هیئت مشورتی» سه نفره (متشکل از یک نماینده از هر طرف و یک عضو مستقل) بررسی شود. این هیئت باید ظرف ۱۵ روز، نظر مشورتی و غیرالزام‌آور خود را در خصوص مسئله پایبندی ارائه دهد.

در صورتی که پس از طی این فرآیند، مسئله حل نشود، کمیسیون مشترک موظف است حداکثر ظرف ۵ روز، نظر هیئت مشورتی را به منظور حل و فصل نهایی موضوع بررسی کند. اگر موضوع همچنان مورد رضایت طرف شاکی قرار نگیرد و آن طرف، مسئله را مصداق «نقض جدی تعهدات» بداند، اختیار دارد که موضوع حل نشده را مبنایی برای توقف کامل یا بخشی از اجرای تعهدات خود ذیل برجام قرار دهد و یا به شورای امنیت سازمان ملل متحد اطلاع دهد که این مسئله یک نقض جدی تعهدات به شمار می‌رود (Joint Comprehensive Plan of Action, 2015).

بر اساس آنچه تشریح شد، اصطلاح «مکانیسم ماشه» (Snapback Mechanism) به چارچوب بازگرداندن تحریم‌های پیشین سازمان ملل متحد علیه ایران اشاره دارد. این فرآیند بر اساس پروتکل‌های تعریف شده در برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) و قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت عمل می‌کند؛ اسنادی که به توافق هسته‌ای، وضعیت رسمی و حقوقی بخشیده‌اند.

مراحل فعال‌سازی این مکانیسم، طبق ترتیبات مقرر در این دو سند، به شرح زیر است:

۱. طرح ادعای نقض تعهدات: یکی از طرفین توافق، طرف دیگر را به عدم پایبندی به تعهدات متهم می‌کند.

۲. ارجاع به کمیسیون مشترک: موضوع برای بررسی به کمیسیون مشترک برجام ارجاع داده می‌شود.

۳. ارجاع به وزیران خارجه: در صورت عدم حل اختلاف، موضوع به وزیران خارجه کشورهای عضو برجام منتقل می‌گردد.

۴. ارجاع به هیئت مشورتی: یک هیئت مشورتی می‌تواند برای ارائه نظر کارشناسی تشکیل شود.

۵. ارجاع به شورای امنیت: در نهایت، مسئله برای تصمیم‌گیری نهایی به شورای امنیت سازمان ملل متحد ارجاع داده می‌شود.

۶. بازگشت خودکار تحریم‌ها: در صورت عدم صدور قطعنامه‌ای جدید برای تمدید لغو تحریم‌ها، تمامی تحریم‌های تعلیق‌شده سازمان ملل به صورت خودکار بازمی‌گردند.

فصل دوم

تحلیل چالش‌های احتمالی

در صورت عملیاتی شدن مکانیسم ماشه، علاوه بر بازگشت تحریم‌های پیشین، ایران ذیل فصل هفتم منشور ملل متحد قرار خواهد گرفت. این فصل، بخش کلیدی منشور است که به حفظ صلح و امنیت بین‌المللی اختصاص دارد و مبنای قانونی اقدامات شورای امنیت برای مقابله با تهدیدات علیه صلح، نقض صلح و اعمال تجاوزکارانه را فراهم می‌آورد. این فصل شامل مواد ۳۹ تا ۵۱ است و اختیارات گسترده‌ای را به شورای امنیت تفویض می‌کند. خلاصه مواد اصلی فصل هفتم به شرح زیر است:

- ◀ **ماده ۳۹:** به شورای امنیت اختیار می‌دهد تا وجود هرگونه تهدید علیه صلح، نقض صلح یا عمل تجاوزکارانه را احراز کرده و اقدامات لازم را تعیین کند.
- ◀ **ماده ۴۰:** شورا می‌تواند اقدامات موقتی را برای جلوگیری از وخیم‌تر شدن اوضاع درخواست نماید.
- ◀ **ماده ۴۱:** شورا مجاز است اقدامات غیرنظامی مانند تحریم‌های کامل اقتصادی یا قطع روابط دیپلماتیک را علیه یک کشور اعمال کند.
- ◀ **ماده ۴۲:** در صورتی که اقدامات ماده ۴۱ ناکافی تشخیص داده شوند، شورا می‌تواند استفاده از نیروی نظامی را برای حفظ یا بازگرداندن صلح و امنیت بین‌المللی مجاز شمارد.
- ◀ **ماده ۴۳:** کشورهای عضو متعهد می‌شوند که نیروهای مسلح، کمک‌ها و تسهیلات لازم را در اختیار شورای امنیت قرار دهند.
- ◀ **مواد ۴۴ تا ۴۷:** به جزئیات عملیاتی و لجستیکی استفاده از نیروهای نظامی، از جمله ساختارهای فرماندهی می‌پردازد.
- ◀ **ماده ۴۸:** تصمیمات شورای امنیت برای تمامی اعضای سازمان ملل لازم‌الاجرا است.

- ◀ ماده ۴۹: کشورهای عضو موظف به همکاری در اجرای اقدامات مصوب شورا هستند.
- ◀ ماده ۵۰: کشورهایی که در اجرای تصمیمات شورا با مشکلات ویژه اقتصادی مواجه می‌شوند، می‌توانند با شورا مشورت کنند.
- ◀ ماده ۵۱: حق ذاتی دفاع مشروع فردی یا جمعی کشورها را تا زمان اقدام شورای امنیت به رسمیت می‌شناسد.
- فصل هفتم بر نقش محوری سازمان ملل در تضمین ثبات جهانی تأکید دارد و ضمن اولویت دادن به روش‌های مسالمت‌آمیز، استفاده از زور را به عنوان آخرین راه حل مجاز می‌داند. اهمیت این فصل در توانایی آن برای الزام‌آور کردن تصمیمات سازمان ملل و اجرای اقدامات قدرتمندی چون تحریم یا مداخله نظامی برای حفظ نظم بین‌المللی است.
- بنابراین، قرار گرفتن ایران ذیل فصل هفتم منشور ملل متحد، به منزله معرفی رسمی این کشور به عنوان تهدیدی برای صلح و امنیت بین‌المللی است و می‌تواند پیامدهای حقوقی، سیاسی و اقتصادی بسیار مهمی را برای کشور به دنبال داشته باشد.
- فعال شدن مکانیسم ماشه، پیامدهای احتمالی برای ایران در پی خواهد داشت. این پیامدها را می‌توان در هشت حوزه اصلی دسته‌بندی کرد:

۱. بازگشت تحریم‌های سازمان ملل

۲. پیامدهای اقتصادی

۳. پیامدهای سیاسی

۴. افزایش تنش‌های نظامی

۵. پیامدهای منطقه‌ای

۶. پتانسیل برای تلاش‌های دیپلماتیک جدید

۷. تأثیر بر بازار جهانی نفت

۸. پیامدهای اجتماعی

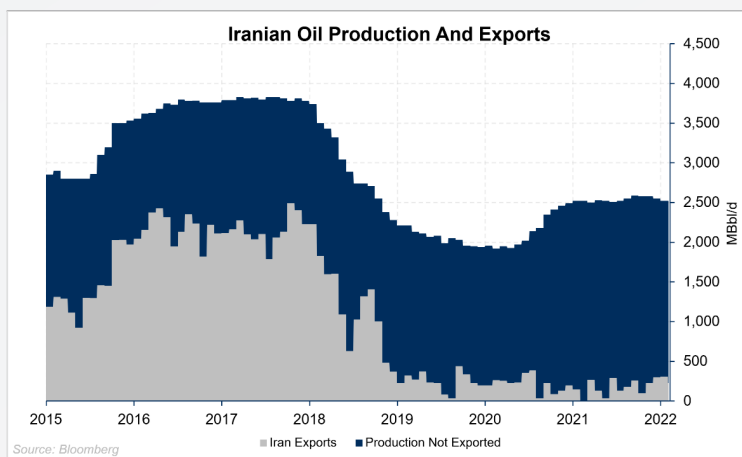
۳-۱. بازگشت تحریم‌های سازمان ملل متحد

نخستین و مستقیم‌ترین پیامد فعال‌سازی مکانیسم ماشه، بازگشت تحریم‌های سازمان ملل متحد است که به موجب توافق هسته‌ای ۱۴ جولای ۲۰۱۵ و قطعنامه ۲۲۳۱ به حالت تعلیق درآمده بودند.

در چنین شرایطی، کلیه تحریم‌های سازمان ملل که به عنوان بخشی از برجام لغو یا تعلیق شده بودند، مجدداً اعمال خواهند شد. این تحریم‌ها شامل محدودیت‌های اقتصادی گسترده‌ای است که توانایی ایران برای تجارت بین‌المللی، به ویژه در بخش‌های کلیدی مانند انرژی (صادرات نفت)، بانکداری و امور مالی را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. بازگشت این تحریم‌ها اثرات منفی بر اقتصاد ایران خواهد داشت که پیش از برجام نیز تحت فشار قرار داشت.

بررسی داده‌های آماری نشان می‌دهد که در دوره پس از امضای توافق هسته‌ای و تا زمان حضور ایالات متحده در آن، صادرات نفت ایران افزایش چشمگیری یافت. پس از خروج ایالات متحده و بازگشت بخشی از تحریم‌ها، صادرات نفت ایران، علی‌رغم افزایش تولید، در مقایسه با دوره اجرای کامل توافق، کاهش قابل توجهی را تجربه کرد. این موضوع نشان‌دهنده تأثیر مستقیم توافق هسته‌ای بر افزایش فروش نفت و گاز ایران است.

بر اساس داده‌ها (شکل شماره ۱)، تولید نفت ایران در سال ۲۰۱۷ به اوج خود، یعنی بیش از ۴ میلیون بشکه در روز، رسید. با این حال، صادرات نفت در سال ۲۰۱۸ به دلیل تحریم‌ها و فشارهای بین‌المللی با کاهش شدیدی مواجه شد (Rajanalala, ۲۰۲۲).

شکل ۱- تولید و صادرات نفت ایران در دوره برجام و بعد از آن

کاهش درآمدهای نفتی، توانایی مالی دولت را به طور مستقیم کاهش داده و می‌تواند آن را با بحران‌های مالی، به ویژه در تأمین خدمات اجتماعی، مواجه سازد. چنین وضعیتی پتانسیل ایجاد چالش‌های سیاسی را افزایش می‌دهد.

۲-۳. پیامدهای اقتصادی

فعال‌سازی مکانیسم ماشه، پیامدهای اقتصادی عمیق و قابل توجهی برای ایران به همراه خواهد داشت. این پیامدها را می‌توان به سه حوزه اصلی و چندین حوزه فرعی تقسیم کرد که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر است:

۱-۲-۳. محدودیت صادرات و کاهش درآمدهای ارزی

نخستین و مهم‌ترین پیامد، محدودیت صادرات، به ویژه صادرات نفت است. همانطور که در بخش قبل اشاره شد، نفت منبع اصلی درآمد دولت ایران محسوب می‌شود و هرگونه اختلال در فروش آن تأثیر مستقیمی بر کل اقتصاد کشور دارد.

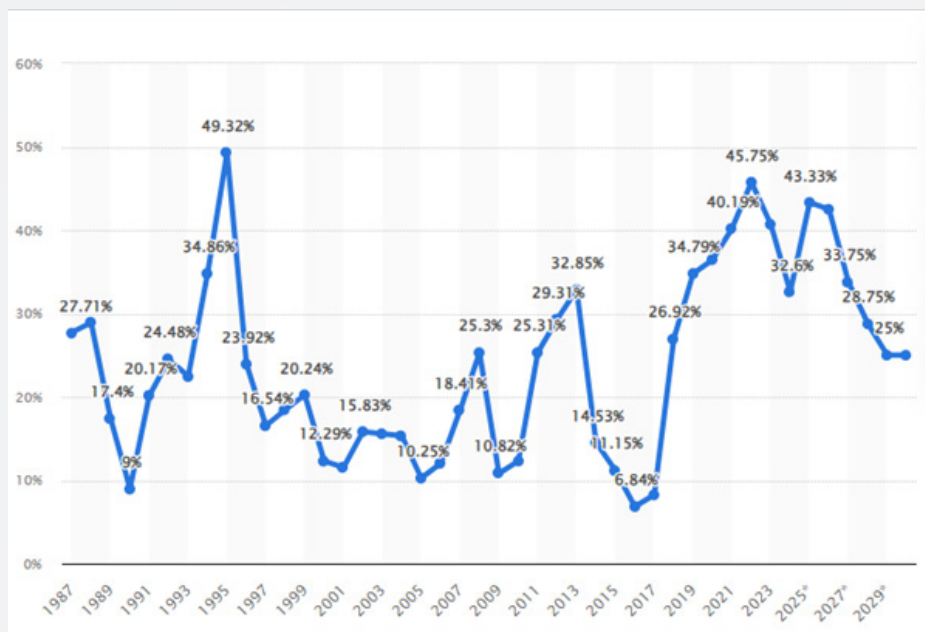
با اعمال مجدد تحریم‌های بین‌المللی، توانایی ایران برای فروش نفت در بازارهای جهانی به شدت محدود شده و این امر به کاهش چشمگیر درآمدهای ارزی کشور منجر خواهد شد.

۲-۲-۳. تضعیف پول ملی و تشدید تورم

دومین پیامد عمده، تضعیف ارزش ریال و تشدید تورم است. بازگشت تحریم‌ها فشارهای اقتصادی را افزایش داده و به کاهش ارزش پول ملی منجر می‌شود.

این کاهش ارزش، قیمت کالاها و خدمات را افزایش می‌دهد و در نتیجه، هزینه‌های زندگی برای شهروندان به شدت بالا می‌رود. تورم بالا، قدرت خرید مردم را تضعیف می‌کند.

داده‌های آماری نیز این رابطه را تأیید می‌کنند؛ نرخ تورم در ایران طی سال‌هایی که برجام اجرا می‌شد، کاهش قابل ملاحظه‌ای داشت. در مقابل، در دوره قبل از توافق و همچنین پس از خروج ایالات متحده از آن، نرخ تورم با افزایش شدید و معناداری روبرو شد (Iran - Inflation Rate, ۲۰۲۵). این نوسانات در نمودار زیر به وضوح قابل مشاهده است (شکل شماره ۲).

شکل ۲- نوسانات توری در ایران قبل و بعد از برجام

۳-۲-۳. کاهش سرمایه‌گذاری خارجی و روابط تجاری

سومین اثر احتمالی اقتصادی، کاهش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است. در شرایط بازگشت تحریم‌ها، شرکت‌ها و سرمایه‌گذاران بین‌المللی به منظور اجتناب از ریسک‌های قانونی و اقتصادی، از سرمایه‌گذاری در ایران خودداری خواهند کرد. این امر به کاهش فعالیت‌های اقتصادی، توقف رشد در بسیاری از بخش‌ها و در نهایت، رکود اقتصادی منجر می‌شود.

روند روابط تجاری ایران با دیگر کشورها، تأثیر مستقیم توافقی هسته‌ای را نشان می‌دهد. روابط تجاری ایران و اتحادیه اروپا که از اواخر دهه ۱۹۸۰ روندی نزولی داشت و در سال ۲۰۱۵ به پایین‌ترین سطح خود رسیده بود، پس از امضای برجام مسیری مثبت را در پیش گرفت (Talev & Olorunnipa, ۲۰۱۸). بنابراین، با فعال‌سازی مکانیسم ماشه، می‌توان انتظار داشت که سطح روابط تجاری ایران با کشورهای مختلف، از جمله اتحادیه اروپا، با کاهش مواجه شود.

شکل ۳- روابط تجاری ایران و اتحادیه اروپا

۳-۳. پیامدهای سیاسی

فعال‌سازی مکانیسم ماشه، پیامدهای سیاسی مهمی نیز در پی دارد که می‌توان آن‌ها را در سه دسته اصلی بررسی کرد: کاهش روابط دیپلماتیک و چالش‌های مدیریتی برای دولت.

۳-۳-۱. کاهش روابط دیپلماتیک

ایران احتمالاً با کاهش روابط دیپلماتیک، به ویژه از سوی کشورهای غربی، مواجه خواهد شد. این وضعیت، روابط با ایالات متحده و کشورهای اروپایی را تیره‌تر کرده و هرگونه مذاکره در آینده را دشوارتر می‌سازد. در چنین شرایطی، ایران ممکن است به طور موقت از تعاملات دیپلماتیک و مذاکرات بین‌المللی با غرب کناره‌گیری کند.

۳-۳-۲. چالش‌های پیش روی دولت

با بازگشت تحریم‌ها، دولت در توجیه و مدیریت تأثیرات منفی آن‌ها بر زندگی روزمره مردم نیازمند برنامه‌ریزی تاب‌آورانه خواهد بود.

۳-۴. افزایش تنش‌های نظامی

یکی از جدی‌ترین پیامدهای احتمالی فعال‌سازی مکانیسم ماشه و قرار گرفتن ایران ذیل فصل هفتم منشور ملل متحد، افزایش احتمال تنش‌های نظامی است. مواد ۴۲ به بعد فصل هفتم به طور مشخص به راهکارهای نظامی برای مقابله با تهدیدات علیه صلح بین‌المللی می‌پردازد. الگوی رفتاری قدرت‌های غربی نشان می‌دهد که این کشورها معمولاً پیش از اقدام نظامی، به دنبال ایجاد زمینه‌های حقوقی و کسب مشروعیت بین‌المللی هستند. در این چارچوب، دو پیامد عمده قابل پیش‌بینی است:

۳-۴-۱. افزایش تنش با ایالات متحده و متحدان آن

فعال‌سازی مکانیسم ماشه، تنش‌ها میان ایران و کشورهای نظیر ایالات متحده، اسرائیل و عربستان سعودی را افزایش می‌دهد. این وضعیت می‌تواند به افزایش فعالیت‌های نظامی در منطقه، از جمله حملات سایبری، عملیات‌های پنهان و حتی رویارویی مستقیم نظامی منجر شود و خاورمیانه را با بحران‌های امنیتی شدیدتری مواجه کند.

۳-۴-۲. احتمال گسترش برنامه هسته‌ای ایران

در صورت بازگشت کامل تحریم‌ها، ایران ممکن است با استناد به شکست توافق و فشارهای اقتصادی، تصمیم به گسترش برنامه هسته‌ای خود بگیرد. این اقدام می‌تواند نگرانی‌ها درباره اشاعه تسلیحات هسته‌ای در منطقه را افزایش داده و به واکنش‌های بین‌المللی شدیدتر و تهدیدات امنیتی جدید منجر شود. حرکت ایران به سمت تقویت توانمندی‌های هسته‌ای، پتانسیل تبدیل شدن منطقه به یک نقطه بحرانی را به شکل چشمگیری بالا می‌برد.

۳-۵. پیامدهای منطقه‌ای

پیامدهای فعال‌سازی مکانیسم ماشه به روابط ایران و غرب محدود نمی‌شود و پویایی‌های قدرت در سطح منطقه را نیز به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. این تأثیرات در دو حوزه قابل بررسی است:

۳-۵-۱. تأثیر بر بازیگران منطقه‌ای

بازیگران رقیب مانند عربستان سعودی و امارات متحده عربی ممکن است احساس قدرت بیشتری کرده و روابط خود را با قدرت‌های غربی تقویت کنند. این کشورها احتمالاً تلاش خواهند کرد تا از طریق ابزارهای دیپلماتیک یا نظامی، نفوذ ایران در منطقه را محدود سازند که این امر به تشدید رقابت‌های منطقه‌ای می‌انجامد.

۳-۵-۲. تأثیر بر درگیری‌های نیابتی

مداخله ایران در درگیری‌های منطقه‌ای (مانند سوریه، یمن و لبنان) ممکن است با اعمال تحریم‌های کامل، با چالش‌های اقتصادی و نظامی جدیدی روبرو شود. این وضعیت می‌تواند تعادل قدرت را در این درگیری‌ها تغییر دهد.

۳-۶. پیامدهای دیپلماتیک و واکنش‌های جهانی

فعال‌سازی مکانیسم ماشه می‌تواند به صورت متناقضی، هم زمینه‌ساز تلاش‌های دیپلماتیک جدید و هم عامل شکاف بیشتر میان قدرت‌های جهانی شود.

۳-۶-۱. ازسرگیری احتمالی مذاکرات

فشار حداکثری ناشی از بازگشت تحریم‌ها ممکن است ایران را برای اجتناب از انزوای کامل، به بازگشت به میز مذاکره ترغیب کند. این وضعیت می‌تواند به شکل‌گیری یک توافق جدید یا بازنگری در توافق پیشین منجر شود. با این حال، فشارهای سیاسی داخلی و خارجی بر تصمیم‌گیرندگان، انعطاف‌پذیری دیپلماتیک را با محدودیت‌های جدی مواجه خواهد کرد.

۳-۶. واکنش‌های بین‌المللی و شکاف میان قدرت‌ها

بازگشت یک‌جانبه تحریم‌ها، بحث‌های گسترده‌ای را در سطح بین‌المللی درباره اثربخشی برجام و راهبرد کلی غرب در قبال ایران برمی‌انگیزد. این اقدام ممکن است کشورهای مانند روسیه و چین را به سمت فاصله‌گرفتن از سیاست‌های غربی و حمایت از ایران در برابر تحریم‌ها سوق دهد. این شکاف در میان قدرت‌های بزرگ، روابط بین‌الملل را پیچیده‌تر کرده و دستیابی به اجماع در مذاکرات آینده را دشوارتر می‌سازد.

۳-۷. تأثیر بر بازارهای جهانی نفت

محدودیت شدید بر صادرات نفت ایران، به عنوان یکی از تولیدکنندگان بزرگ خاورمیانه، تأثیرات قابل توجهی بر بازارهای جهانی انرژی خواهد داشت. کاهش عرضه نفت ایران به کمبود در بازار جهانی منجر شده و احتمالاً باعث افزایش قیمت‌ها خواهد شد. این امر هزینه‌های انرژی را برای کشورهای مصرف‌کننده، به ویژه در آسیا و اروپا، افزایش می‌دهد. در چنین شرایطی، سایر کشورهای تولیدکننده برای جبران این کمبود تلاش خواهند کرد که این موضوع به نوبه خود، رقابت در بازار را تشدید کرده و به نوسانات قیمت دامن می‌زند. این بی‌ثباتی بر اقتصاد جهانی، به خصوص کشورهای وابسته به واردات نفت، تأثیر منفی خواهد گذاشت.

۳-۸. پیامدهای اجتماعی

تحریم‌ها علاوه بر اقتصاد کلان، تأثیرات مستقیم و مخربی بر زندگی روزمره شهروندان و ساختار اجتماعی خواهند داشت.

۳-۸-۱. افزایش بیکاری

کاهش تولید در بخش‌های صنعتی و خدماتی به دلیل محدودیت‌های تجاری، به تعدیل نیروی کار و افزایش نرخ بیکاری منجر می‌شود. این پدیده به ویژه صنایع کوچک و متوسط را که در برابر شوک‌های اقتصادی آسیب‌پذیرتر هستند، تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۳-۸-۲. گسترش فقر

شوکه‌های اقتصادی ناشی از تحریم، به تشدید نابرابری و گسترش فقر در جامعه می‌انجامد. افزایش هزینه‌های زندگی و تورم افسارگسیخته، فشار اصلی را بر اقشار کم‌درآمد و طبقه متوسط جامعه وارد می‌کند.

۳-۸-۳. فرار مغزها

بی‌ثباتی اقتصادی، نبود چشم‌انداز شغلی روشن و کاهش کیفیت زندگی، انگیزه مهاجرت نخبگان و متخصصان را افزایش می‌دهد. این پدیده که به «فرار مغزها» شهرت دارد، به کاهش سرمایه انسانی کشور و تضعیف توان علمی و فنی آن در بلندمدت منجر می‌شود.

فصل سوم

راهکارهای پیشنهادی برای مقابله با پیامدهای احتمالی

برای مقابله با پیامدهای پیچیده و چندوجهی ناشی از فعال‌سازی مکانیسم ماشه، تدوین و اجرای مجموعه‌ای از راهکارهای هماهنگ و راهبردی ضروری است. این راهکارها باید بر افزایش تاب‌آوری اقتصاد ملی، مدیریت هوشمندانه منابع و بهره‌گیری از فرصت‌های موجود برای کاهش آسیب‌پذیری بنگاه‌های اقتصادی متمرکز باشند.

۴-۱. راهکارهای دیپلماتیک و نهادی

◀ **دیپلماسی فعال:** در سطح کلان، بهره‌گیری از دیپلماسی فعال، به ویژه «دیپلماسی مسیر دوم»، برای ایجاد فضای تنفس سیاسی و باز نگه داشتن کانال‌های گفتگو اقدامی حیاتی است. این رویکرد که شامل تعاملات غیررسمی و نیمه‌رسمی با طرف‌های درگیر است، می‌تواند از تشدید تنش‌ها جلوگیری کند.

◀ **نهادسازی داخلی:** در سطح داخلی، تأسیس یک «مرکز پایش و راهبری تجارت خارجی» با مشارکت بخش دولتی و خصوصی برای مدیریت یکپارچه شرایط بحرانی و جلوگیری از تصمیم‌گیری‌های پراکنده، امری ضروری است. وظیفه این مرکز، تحلیل مستمر بازار، ارائه هشدارهای به‌موقع و تسهیل هماهنگی میان‌دستگاهی خواهد بود.

۴-۲. راهکارهای تجاری و مالی

◀ **تجارت جایگزین:** با توجه به محدودیت‌های بانکی، تمرکز بر راهکارهای جایگزین مانند «تجارت تهاتری» با کشورهای همسو، نیاز به مبادلات ارزی را کاهش داده و زنجیره تأمین صنایع حیاتی را پایدار می‌سازد.

◀ **توسعه تجارت منطقه‌ای:** انعقاد توافقنامه‌های تجاری ترجیحی و ایجاد مراکز لجستیکی مشترک با همسایگان، وابستگی به بازارهای پرریسک فرامنطقه‌ای را کاهش می‌دهد.

◀ **مدیریت هوشمند واردات:** اولویت‌بندی تخصیص ارز به کالاهای اساسی، مواد اولیه تولید و ماشین‌آلات صنعتی، ضمن حفظ تولید ملی، فشار بر منابع ارزی را مدیریت می‌کند. تسهیل فرآیندهای گمرکی برای کالاهای ضروری و بازنگری در دستورالعمل‌های بازگشت ارز حاصل از صادرات (به‌ویژه برای بنگاه‌های کوچک)، از دیگر اقدامات مکمل در این حوزه است.

۴-۳. راهکارهای تقویت تولید و زیرساخت داخلی

◀ **حمایت از تولید داخلی:** محور اصلی افزایش تاب‌آوری، حمایت از تولید کالاهای استراتژیک و مواد اولیه از طریق اعطای مشوق‌های مالیاتی، تسهیلات کم‌بهره و سرمایه‌گذاری هدفمند برای جایگزینی واردات است.

◀ **حمایت از بنگاه‌های آسیب‌پذیر:** ایجاد «صندوق‌های حمایتی» برای تأمین سرمایه در گردش و پوشش هزینه‌های بنگاه‌های کوچک و متوسط، از تعطیلی واحدهای تولیدی جلوگیری می‌کند.

◀ **توسعه لجستیک جایگزین:** سرمایه‌گذاری بر مسیرهای ریلی و بنادر کوچک‌تر با حساسیت کمتر، وابستگی به مسیرهای حمل‌ونقل آسیب‌پذیر را کاهش می‌دهد.

◀ **بهره‌گیری از معافیت‌های عمومی تحریم‌ها:** تمامی رژیم‌های تحریمی بین‌المللی دارای معافیت‌های عمومی برای کالاهای بشردوستانه هستند. تغییر الگوی تولید به سمت حوزه‌های معاف از تحریم مانند دارو، تجهیزات پزشکی، غذا و محصولات کشاورزی، می‌تواند آسیب‌پذیری صنایع را کاهش دهد. این امر نیازمند بررسی دقیق فهرست‌های رسمی معافیت‌هاست.

◀ **تمرکز بر کسب‌وکارهای کوچک:** در شرایطی که صنایع بزرگ با محدودیت‌های فناورانه و مالی مواجه‌اند، کسب‌وکارهای کوچک مقیاس می‌توانند تاب‌آوری تولید را افزایش دهند. تجارب کشورهایمانند کوبا (تجهیزات پزشکی)، میانمار (پوشاک) و زیمبابوه (صنایع غذایی محلی) نشان‌دهنده موفقیت این الگو در شرایط تحریمی است.

۴-۴. راهکارهای مدیریتی و توانمندسازی

- ◀ **مدیریت انتظارات روانی:** اطلاع‌رسانی شفاف و هدفمند به جامعه، از رفتارهای هیجانی در بازارها جلوگیری کرده و اعتماد عمومی را حفظ می‌کند.
- ◀ **توسعه منابع انسانی:** برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی برای مدیران در حوزه‌هایی چون مدیریت بحران و بازاریابی بین‌المللی، ظرفیت واکنش مؤثر بنگاه‌ها را در برابر تحولات افزایش می‌دهد.
- ◀ **مدیریت حقوقی قراردادها:** ارائه خدمات مشاوره‌ای حقوقی به شرکت‌ها کمک می‌کند تا با گنجاندن شروط حفاظتی (Clauses) در قراردادهای بین‌المللی، ریسک‌های ناشی از تحریم را مدیریت کنند.

جمع‌بندی

فعال‌سازی مکانیسم ماشه (بازگشت خودکار تحریم‌ها) ذیل برجام، مجموعه‌ای از پیامدهای پیچیده و گسترده را برای ایران به همراه خواهد داشت.

از منظر اقتصادی، بازگشت تحریم‌های سازمان ملل متحد فشاری شدید بر اقتصاد کشور وارد کرده، چالش‌های موجود را تشدید می‌کند و پتانسیل بی‌ثباتی‌های سیاسی را افزایش می‌دهد. در عرصه بین‌المللی نیز، جایگاه دیپلماتیک ایران با آسیب مواجه خواهد شد، زیرا انزوای بیشتر و افزایش تنش با قدرت‌های غربی و بازیگران منطقه‌ای از نتایج محتمل این اقدام است.

علاوه بر این، این اقدام خطر تنش‌های نظامی در خاورمیانه، به ویژه با ایالات متحده و متحدانش، را تشدید می‌کند. آینده برنامه هسته‌ای ایران نیز در هاله‌ای از ابهام قرار می‌گیرد؛ ایران ممکن است از شکست برجام به عنوان توجیهی برای گسترش فعالیت‌های هسته‌ای خود استفاده کند، یا در مقابل، تلاش نماید از این بحران به عنوان اهرمی برای مذاکره بر سر شرایط جدید بهره ببرد.

در نهایت، فعال‌سازی مکانیسم ماشه، ظرفیت‌های ایران را در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی مورد آزمون قرار می‌دهد. نتیجه این وضعیت می‌تواند به ازسرگیری تلاش‌های دیپلماتیک یا تشدید درگیری‌ها منجر شود و نشان‌دهنده تعادل شکننده میان ابزار تحریم، دیپلماسی هسته‌ای و ثبات منطقه‌ای است. راهکارهای ارائه شده می‌تواند جعبه ابزاری برای مدیریت هوشمندانه و آینده نگرانه برای چالش‌های احتمالی باشد.

امید که با تلاش جمعی و برنامه‌ریزی هوشمندانه، زمینه‌ساز آبادانی و عزتمندی ایران و مهین عزیزمان در این آزمون تاریخی باشیم.

منابع

- ارزیابی احتمال فعال‌سازی مکانیسم ماشه (اسنپ بک) و تبعات آن؛ اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی اصفهان
- Joint Comprehensive Plan of Action. (2015). European Parliament. <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>
- Iran - inflation rate. (2025). Statista. <https://www.statista.com/statistics/294320/iran-inflation-rate/?srsltid=AfmBOoonOsRKQiPXHJOWz2rN8KAjqSSO7xnQKDgPSQhsLv6lxaCaRT5M>
- Rajanala, R. (2022). More Iran Supply Likely Soon? U.S., Iran negotiating JCPOA | Aegis Market Insights. <https://aegis-hedging.com/insights/more-iran-supply-likely-soon-us-iran-negotiating-jcpoa>
- Resolution 2231. (2015). In United Nations digital library. UN,. <https://digitallibrary.un.org/record/797839>
- Talev, M., & Olorunnipa, T. (2018). Trump to Exit Iran Nuclear Deal and Reinstate U.S. Sanctions - Bloomberg. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2018-05-08/trump-tells-macron-he-ll-exit-iran-nuclear-deal-times-reports>